

Јехона СПАХИУ

КАЛЕНДАРСКИОТ ЦИКЛУС И ЧЕТИРИТЕ ЖИВОТНИ ВО ТРЕМОТ НА МАНАСТИРОТ ЖУРЧЕ

Во тремот на црквата Св. Атанасиј Александриски во манастирот Журче е содржана сликарска програма со сложена идејно-тематска концепција, настаната во 1621/22 година. Голем дел од долните сидни површини биле под варови премази, по чие отстранување се откриени нови содржини. Една од највпечатливите целини во тремот е илустрацијата на Календарот којшто е единствен ваков пример кај нас, но и во поширокиот регион. Иако познат во литературата, сепак поради неговиот ексклузивитет заслужува поголемо внимание и подетална разработка. Од останатите содржини ги издвојуваме четирите одделни претстави на животните, прикажани во првата зона на столците како чувари на влезот во тремот.

Во живописниот шумски предел на Демирхисарскиот регион е лоциран манастирот Журче со црквата посветена на архијерејот св. Атанасиј Александриски. Натписот над влезната врата во наосот сведочи дека црквата била изградена и насликана во 1617 година.¹ Во еднадвор едноставната еднобродна црква во чијашто внатрешност се конструирани по три потпорни лаца, се наоѓа богата тематско-иконографска програма.² На западната страна во 1621/22 година е дограден и живописан тремот што се дознава од натписот испишан во лентата околу калотата која го надвишува овој простор.³ На сидните површини во

впечатливата архитектонска конструкција на тремот, со калота којашто е поставена на источен пар пиластри и западен пар столпци меѓусебно поврзани со лаца, е прикажана сликарска програма со сложена идејно-тематска концепција,⁴ додека дел од содржините во долните зони долго време биле затскриени под варови премази.⁵ Една од највпе-

⁴ Во темето на калотата е илустрирана песната О Тебе радуется придружена со допојасните претстави на пророците чии текстови испишани на свитоците се врзуваат за композицијата Пророците те наговестија, потоа се четворицата евангелисти и Скалилата на Јаков. На источниот сид се прикажани две сцени од житискиот циклус на патронот, а во останатиот простор се стоечките претстави на свети војни, монаси и пустиножителите меѓу кои свое место добиле и балканските Гаврил Лесновски, Јоаким Осоговски, Јован Рилски и Прохор Пчински, како и српските светители Симеон Немања и св. Сава, в. Исто, 61-77.

⁵ Во текот на конзерваторско-реставраторските интервенции изведени од страна на стручниот тим од тогашниот Републички завод за заштита на спомениците на културата, сега НУ Национален конзерваторски центар - Скопје, варовите премази се отстранети по механички пат, сп. *Извештај за извршените конзерваторско-реставраторски работи на црквата „Св. Атанасиј Александриски“*, с. Журче – Демир Хисар, РЗСРК, Скопје 2003 (бр. 07-1626/4 од 14.11.2003). По отстранувањето на вартата се откриени претставата на Богородица со Христос на престол меѓу архангелите Гаврил и Михаил, Деисисот, композицијата на св. Сисој пред гробот на Александар Велики, четирите животни, декоративните геометриски мотиви и вазе со цвеќиња, како и дел од календарските сцени. Тие се дел од темата „Нови согледувања на одделни тематски целини и претстави во тремот на црквата Св. Атанасиј Александриски, манастир Журче“, којашто ја презентиравме на Меѓународниот конгрес по повод 35 годишнината од основањето на ЈНУ Институтот за старословенска култура – Прилеп во соработка со

¹ Поопширни податоци за историјата, архитектурата и сликарската програма во наосот и тремот на црквата се содржани во монографијата посветена на манастирот, в. Николиќ-Новаковиќ Ј., *Живописот во црквата Св. Атанасиј Александриски во Журче*, Скопје 2003, 27.

² Исто, 27-60.

³ Исто, 61.

чатливите целини е илустрацијата на Календарот којшто е единствен ваков пример кај нас, но и во поширокиот регион. Иако познат во литературата,⁶ сепак поради неговиот ексклузивитет заслужува поголемо внимание и подетална разработка.

За разлика од менолозите во кои се прикажуваат различни видови маченичка смрт на светителите, поединечни случувања и празници од црковната година,⁷ календарите го визуелизираат цикличниот концепт на времето, а месеците од годината се симболично илустрирани преку различни сезонски работи, одредени дејности, но и обредни активности. Еден од најраните примери на претставување на цикличната регенерација на природата и агрикултурните дејности со што е поставена основата за илустрација на календарскиот циклус е книжевното дело на Хесиод, „Дела и дни“ (*Εργα και Ημέραι / Works and Days*) од последната третина на VIII век п.н.е.⁸ Низ историјата на човештвото, разни цивилизации и култури имаат различен пристап на пресметување, одбележување и прикажување на времето.⁹ Во грчко-римската уметност,¹⁰ а потоа адаптирано и во ранохристијанскиот период, персонификацијата

Институтот за славистичка филологија, УАМ Познањ, Полска, одржан од 09-11 септември 2015 во Кратово.

⁶ Календарот во манастирот Журче за првпат е публикуван од М. Ќоровиќ-Љубинковиќ (Ќоровиќ-Љубинковиќ М., *Две цркве XVII-ог века из Крушевског среза*, ГСНД, књ. XXI, Скопје 1940, 157-159), а потоа обработен од А. Василиев (Василиев А., *Две старинни манастирски църкви в Македонија*, Годишник на Народни археологически музеи, кн. VII (1942), София 1943, 128-135). П. Мијовиќ во врска со византиското пресметување на почетокот од годината го наведува и примерот од Журче (Мијовиќ Р., *Computation byzantine dans le Ménologes de St. Nagoričino et Treskavac et dans le Calendrier de Žurča*, Bulletin de l'Académie serbe des sciences et des arts, T. XXVIII, Classe des sciences sociales, Nouvelle série, No 8, Beograd 1961, 21-25; Истиот, *Менолог. Историјско-уметничка истраживања*, Београд 1973, 99), додека авторот на монографијата за манастирот Журче, Ј. Николиќ-Новаковиќ прави опис на сцените во кои за првпат е вклучена и откриената претстава на месецот јуни (Николиќ-Новаковиќ Ј., *нав. дело*, 75-76).

⁷ Мијовиќ П., *Менолог*, XIX – XXVI.

⁸ Hesiod. *The Homeric Hymns and Homeric Hymns* (with an English translation by Hugh G. Evelyn-White), London 1914, 2-65; Hesiod, *Theogony and Works and Days* (translated with an Introduction and Notes by West M.L.), Oxford University Press 1988, 35-62.

⁹ За различните начини и бројните примери, в. Lippincott K. with Eco U., Gombrich E.H. and others, *The Story of Time*, London 1999-2000, 60-75.

¹⁰ Webster J.C., *The Labors of Months in Antique and Medieval Art to the End of Twelfth Century*, Northwestern

на дванаесетте месеци преку фигури кои вршат одредена активност најчесто се јавува на подните мозаици,¹¹ но Источната Црква во следните векови започнува да ја напушта нивната илустрација. Календарот станува една од омилените теми во западната уметност, особено во романичката и готичката епоха преку бројните примери од Франција, Шпанија, Италија и Англија.¹² На Запад темата е често застапена во ракописите, сидното

University, Evanston - Chicago 1938, 5-36; Eckersley T.E., *Iconography of the Vintage in the Mosaics of Roman Spain and North Africa*, McMaster University, Ontario 1995, 25, 42-43, 103-108, cat. 10/fig. 10, cat. 24/fig. 23, fig. 26-27, fig. 43, fig. 49.

¹¹ Hachlili R., *Ancient Mosaic Pavements. Themes, Issues and Trends*, Leiden – Boston 2009, 191-194 (со примери).

¹² За примерите од Сен Дени, Сенлис, Семур, Шартр, Ремс, Амијен, Богородичината црква во Париз и др., в. Mâle É., *Religious Art in France of the Thirteenth Century*, New York 1913, 64-75; Comet G., *Les calendriers médiévaux, une représentation du monde*, Journal des savants, Vol. 1, nr. 1 (1992), 35-98. За шпанските примери, в. Castiñeiras Gonzales M.A., *Cycles de la Genèse et calendriers dans l'art roman hispanique. À propos du portail de l'église de Beleña del Sorbe (Guadalajara)*, Cahiers de civilisation médiévale, Vol. 38, nr. 152 (1995), 307-317; Erias Martinez A., *O calendario medieval da igrexa de Santa María do Azougue: un achegamento ás súas imaxes*, Anuario brigantino, No. 27 (2004), 415-430; Boscani Leoni S., *La territorialité agraire réfléchiée dans quelques peintures médiévales du Tessin. La place du temps, du travail et du divertissement*, Tessin. Paysage et patrimoine / Ticino. Paesaggio e patrimonio (Le Globe. Revue genevoise de géographie 147), Genève 2007, 67-81; Poza Yagüe M., *Las labores de los meses en el Románico*, Revista digital de iconografía medieval, Vol. 1, No. 1 (2009), 31-42 (достапно на: <http://dialnet.unirioja.es/servlet/articulo?codigo=4114441>); Acevedo Molina M., *Las labores de las viñas a través de las imágenes de Beatos y calendarios hispánicos entre los siglos X y XIII*, Revista Chilena de Estudios Medievales, Número 2 (2012), 31-54; Pérez Arribas J.L., *Estudio comparativo del Calendario Agrícola de la Iglesia de Beleña de Sorbe con otros calendarios*, Cogolludo 2013, passim. За примерите од Италија, в. Frugoni Ch., *Le cycle des Mois à la porte de la «Poissonnerie» de la cathédrale de Modène*, Cahiers de civilisation médiévale, Vol. 34, nr. 135 (1991), 281-295, како и тие со англо-саксонска провениенција: Shepherd S.L., *Anglo-Saxon Labours of the Months: Representing May – A Case Study*, M.Phil. thesis, University of Birmingham 2011, 1-59. Богата и впечатлива збирка од илустрации со бројни примери на Календарот е достапна во: Webster J.C., *нав. дело*, pl. I-LXIII; Lobkova N., *The Cycle of the Year: The Genre of Calendar Illustrations from Origins to Lucas and Martin van Valckenborch*, Vol. II: Appendices, MA thesis, Ghent University 2010, 199-299 и <https://www.flickr.com/groups/949209@N23/pool/> (посетено на: 25.05.2015).

Сл. 1 Месец септември, северна страна од југоисточниот пиластер

и штафелајното сликарство, скулптурата и рељефот, а месеците честопати се придружени и со зодијачките знаци. Меѓутоа, не постои еден воспоставен модел кој потоа се мултиплицирал туку има различни варијанти на осмислување и прикажување на календарите кои се одраз на обичаите, фолклорот, верувањата и обично се прилагодени на поднебјето од каде што потекнуваат. Еден од поинтересните и необични прикази на календарот е тој од Палатата Шифаноја во Ферера (ок. 1469/70), каде секој месец е алегорично прикажан преку античко божество на триумфална кочија, соодветен зодијачки знак и карактеристични сезонски работи и општествени активности.¹³

За Календарот е искажано мислењето дека има одредена и ограничена временска рамка, бидејќи земниот живот е минлив и за тоа време човекот треба да се подготвува за судниот ден со што тој

¹³ Сп. Warburg A.M., *Italienische Kunst und internationale Astrologie im Palazzo Schifanoja zu Ferrara*, L'Italia e l'arte straniera. Atti del X Congresso Internazionale di Storia dell'Arte in Roma (1912), Roma 1922, 179-193. Во оваа пригода му изразувам особена благодарност на Владимир Јанчевски, историчар на уметноста, кој ми го укажа овој пример.

добива есхатолошка конотација/димензија.¹⁴ Според црковните отци, пак, обновата на месеците, иако циклична, треба да се протолкува како потсетник и приказ на воскресението.¹⁵ Друга интерпретација е неговата поврзаност со Генезата, особено со настаните по изгонувањето на Адам и Ева од рајот и осудата на физичка работа како начин за искупување на сторениот грев. Оттука, се смета дека со нагласувањето на физичката работа, Западната црква всушност на трудот гледа како на средство за спасение којшто е достапно секому.¹⁶

Примерите од западната уметност вообичаено започнуваат со месецот јануари,¹⁷ што се чини не е случај со Календарот во манастирот Журче којшто според местоположбата и според византиското пресметување на почетокот на годината почнува со месецот септември.¹⁸ Во сцените од нашиот пример е претставен по еден протагонист кој врши одредена активност, освен месеците август и октомври коишто се

прикажани со по две фигури. Иако, некои од сцените се оштетени/избледени и не им се зачувани натписите, недостасува месецот мај кој очигледно воопшто не бил вклучен, а од сите најенигматичен е месецот август.

Месецот септември (SEPT...) во нашиот пример е прикажан на северната страна од југоисточниот пиластер (сл. 1). Претставено е момче со кафеава коса во реп, облечено во сина туника со окерен пораб околу вратот и на нараквиците. Со левата рака собира гроздови од лозата и ја полни кошницата

¹⁴ Poza Yagüe M., *nav. delo*, 36.

¹⁵ Сп. Maguire H., *Earth and Ocean: the terrestrial world in early Byzantine art*, Pennsylvania State University Press 1987, 27.

¹⁶ Сп. Mâle É., *nav. delo*, 64-65; Poza Yagüe M., *nav. delo*, 36-37. Таков е примерот со мозаиците од катедралата во Отранто (1163-65) каде во непосредна близина на Календарот се вклучени и случувањата поврзани со Првиот грев и Изгонувањето на Адам и Ева од Рајот, в. Ocáriz Alzola J.L., *Los trabajos y los meses en el mosaico románico de Panteleón en la catedral de Otranto*, Brocar 36 (2012), 209-246.

¹⁷ Mâle É., *nav. delo*, 68.

¹⁸ Сп. Ѓоровић-Љубинковић М., *нав. дело*, 158.

што ја држи во десната рака. Пред него се наоѓа лозата со испреплетени гранки, а заднината е бела. Овој месец во сите примери, речиси без исклучок, прикажува берба на грозје.¹⁹ Иако, натписите кои ги идентификуваат календарските сцени од Журче се испишани на црковногрчки јазик, сепак претставата сосема одговара на стариот словенски назив за овој месец – *гроздобер*.²⁰

Под оваа сцена останала празна ѕидна површина што е воочливо дека била премала за да биде прикажана некоја претстава или евентуално месецот мај.

Октомври (натписот не е зачуван) којшто е сместен на северната страна од југозападниот столбец е илустриран преку сезонските земјоделски работи карактеристични за овој есенски месец (сл. 2). На левата страна е постара машка фигура со кадрава коса и брада, облечен во светлосина туника со окерна кружна лента на околувратникот. Тој е наведнат и ора со помош на севгар т.е. два впрегнати волови. На десната страна е прикажано младо момче со бела долна кошула и кафеава туника. Со левата рака придржува бело платно закачено за појасот, а со десната рака сее со широк замав. Заднината е двобојна, долниот теракотен дел ја означува земјата, додека горниот окерен дел е исполнет со разновидни дрвја и растенија.

На сцената се прикажани активностите поврзани со есенското заорување и засејување кои

Сл. 2 Месец октомври, северна страна од југозападниот столбец

вообичаено започнувале од празникот на постот, правоверието и покајанието, Крстовден (14/27 септември) и со кој се означува почетокот на новата аграрна година.²¹ Месецот октомври во зависност од подрачјето е илустриран со разновидни земјоделски и стопански активности, меѓу кои најбројни се сцените поврзани со берба на грозје, подготвување на вино, но и сцени на лов.²²

Ноември (NOEVPηος) е насликан на јужната страна од северозападниот столбец (сл. 3). Овој месец е претставен преку сцена на лов во која главен протагонист е младо момче облечено во црве-

¹⁹ Бројни примери на месецот септември се достапни во: Webster J.C., *nav. delo*, pl. I-LXIII; Merrony M.W., *The Reconciliation of Paganism and Christianity in the Early Byzantine Mosaic Pavements of Arabia and Palestine*, Liber Annus XLVIII (1998), 472-474; Nachlili R., *nav. delo*, 192-193, 195; Lobkova N., *nav. delo*, 29-30, App. IV: 212-220; Pérez Arribas J.L., *nav. delo*, 24-25.

²⁰ Називите на месеците од годината според старата словенска народна терминологија се дадени кај: Ристески С. Љ., *Категориите простор и време во народната култура на Македонците*, Скопје 2005, 355-356.

²¹ За активностите поврзани со првото заорување и засејување, особено за магиско-обредните, со кои се означувал почетокот на новата аграрна година, в. Исто, 365-366.

²² Nachlili R., *nav. delo*, 193-195; Lobkova N., *nav. delo*, 27, 87, 92, 99; Arribas J.L., *nav. delo*, 26-27. Иконографски најблиска претстава на орачот од нашиот пример е месецот октомври од катедралата во Отранто (Ocáriz Alzola J.L., *nav. delo*, 236-238, fig. 12), а слично решение во комбинирањето на двете активности наоѓаме во илустрацијата на овој месец од „Велелепниот часослов на Војводата од Бери“ на браќата Лимбург од 1411/12-16 (Alexander, J., *Labour and Paresse: Ideological Representations of Medieval Peasant Labor*, The Art Bulletin, Vol. 72, No. 3 (1990), 443-451, fig. 11).

Сл. 3 Месец ноември, јужна страна од северозападниот столбец

на туника со окерен околувратник украсен со геометриски мотиви. Момчето кое стои во расчекор, со левата рака води две бели кучиња, а во десната подигната рака држи птица која наликува на сокол. Земјата во долниот дел е темнозелена, а во окерната заднина има голем број на растенија и дрвја.

По есенското орање и сееење, студените денови се сметале за период без некои особени стопански активности,²³ така што сликарот се одлучил да наслика соколар т.е. сцена на лов.²⁴ Соколарство во западните примери најчесто го персонифицира месецот мај,²⁵ иако тој може да биде прикажан и со други општествени и благороднички настани, но не е поврзан со некоја конкретна сезонска работа. Ноември кај нив е со хранење или заколување на добиток, воглавно свињи.²⁶

²³ Ристески С. Љ., *нав. дело*, 381.

²⁴ Во подниот мозаик од „Салата А“ во Богородичиниот манастир (VI век), Беит Шан, Израел, месецот ноември е прикажан како момче со низа на птици во раката и некакви предмети/оружје на рамото, што наликува на претстава на ловец, в. Nachlili R., *нав. дело*, 192, fig. VIII-8b.

²⁵ Poza Yagüe M., *нав. дело*, 32.

²⁶ Lobkova N., *нав. дело*, 25, 27, 30, 76, 92, App. IV: 230-238; Arribas J.L., *нав. дело*, 28-29.

Месеците декември и јануари се прикажани во една сцена преку две одделни фигури и натписи на источната страна од северозападниот столбец, а меѓу нив има отвор во кој е поставена греда како дел од архитектонската конструкција на тремот (сл. 4а). Декември (ΔΕΚΕΒΡΙΟΣ) е претставен преку младо момче со куса коса и облечен е во бела туника со окерен околувратник. Момчето кое е поднаведнато, во десната подигната рака држи стап со кој пред себе води две животни кои наликуваат на свињи.²⁷

Јануари (ΙΑΝΥΑΡΙΟΣ) е илустриран со претстава на младо момче кое исто така има куса коса и кое е облечено во црвена куса туника со окерен околувратник.

Момчето е прикажано во од, а со десната рака придржува стап потпрен на рамениците којшто на врвот завршува со црвено платно, налик на торба. Од оштетувањата настанати од капавиците не е јасно што држи во левата рака. Во постарата литература е наведено дека тој држи стапче,²⁸ но според нашата скица предметот во неговата лева рака повеќе личи на кавал (сл. 4б). Заднината на сцената која ги опфаќа двата месеци е двобојна, темнозелена во горниот дел, а во долниот дел светлозелена.

За овие два месеци е искажана претпоставката дека станува збор за двајца пастири, од кои едниот е пред стадото, додека другиот го води добитокот.²⁹ Со отстранувањето на варовиот премаз се потврдува претпоставката дека месецот декември е прикажан преку фигурата на свињар. Кавалот во левата рака на втората претстава исто така потврдува дека станува збор за пастир. Меѓутоа, стапот со црвеното платно наликува на торба и иако

²⁷ Долната половина на сцената долго време била прекриена со вар којшто е отстранета со конзерваторските зафати. Иако сцената во тој дел е избледена, сепак е јасно дека се прикажани две свињи.

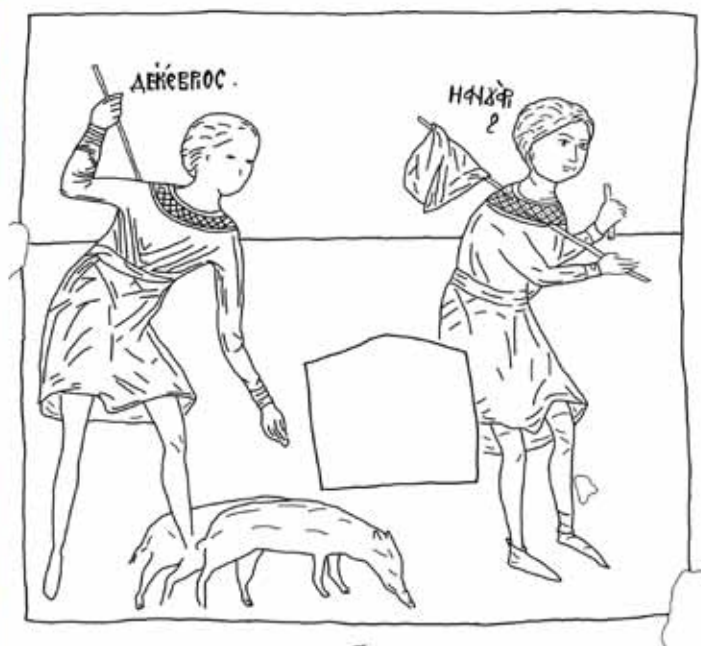
²⁸ Сп. Василиевъ А., *нав. дело*, 129-130, обр. 88.

²⁹ Исто, 130.

а

б

Сл. 4 Месеците декември и јануари, источна страна од северозападниот столбец

нашиот календар не започнува со месецот јануари, сцената можеби симболично го прикажува напуштањето на старата и преминот т.е. влезот во новата година што може да се протолкува како извесно модифицирано западно влијание. Имено, во речиси сите западни примери на Календарот месецот јануари е прикажан со фигурата на Јанус со две лица што го има истото значење.³⁰ Воедно, познато е дека некои од словенските називи за месецот јануари се *коложесг* и *коледар*, така што можеби станува збор за приказ на пагански обред врзан за почетокот на годината, но и за празнувањето на Божик,³¹ односно започнувањето на новата сончева година.³²

Февруари (ФЕРУФАР) е насликан до месецот август на источната страна од северозападниот пиластер, меѓутоа за разлика од претходните два месеци, овие се одделени со бордура и се прикажани како засебни сцени (сл. 5а и 5б). Месецот февруари е персонифициран со фигура на коњаник знамено-

сец (сл. 5б). Младото момче со куса кафеава коса и светлосина туника јава на бел оседлан коњ, а во раката држи копје со три окерни знаменца на врвот. Двобојната заднина е темносина во горниот дел и темнозелена во долниот појас.

Илустрацијата на месецот февруари не прикажува некоја одредена сезонска работа туку обред кој го означува почетокот на пролетниот сточарски циклус што се практикувал на празникот Тодорова Сабота, меѓу народот познат како „Тодорица“,³³ а се чествувал во првата сабота од Велигденскиот пост. Имено, Великиот пост почнува со т.н. Чиста седмица која се завршува со саботната богослужба во чест на светиот великомаченик Теодор Тирон и во спомен на настаните за овој ден според синаксарите во Посниот триод.³⁴ За разлика од на-

³⁰ Mane P., *Comparaison des thèmes iconographiques des calendriers monumentaux et enluminés en France, aux XIIe et XIIIe s.*, Cahiers de civilisation médiévale, Vol. 29, pp. 115 (1986), 260.

³¹ Многу божикни обичаи се врзани за култот на сонцето и наместо стариот бог со кој завршува годината, се раѓа млад бог на сонцето со кој започнува новата година, в. Бјелетић М., *Словенски Месецослов (од Миклошича до Спича)*, Miklosichiana Bicentennialia: Зборник у част двестоте годишњице рођења Франца Миклошича, САНУ, књ. 58, Београд 2013, 106-107.

³² Ристески С. Љ., *нав. дело*, 371-375.

³³ Изедначувањето на овој месец со празникот Тодорица во Календарот од Журче го прави: Василиев А., *нав. дело*, 132-133, додека обредите поврзани со него, меѓу кои и организирањето трки со коњи, се презентирани кај: Ристески С. Љ., *нав. дело*, 386-388. За значењето на коњот како космолошко суштество и божеството - коњаник, в. уште: Чаусидис Н., *Митските слики на Јужните Словени*, Скопје 1994, 288-295; Кропеј М., *The Horse as a Cosmological Creature in the Slovene Mythopoetic Heritage*, Studia Mythologica Slavica 1, Ljubljana 1998, 153-167.

³⁴ Сп. Мирковић Л., *Хеортологија или историјски развиток и богослужење празника Православне источне цркве*, Београд 1961, 147-148; Серафимова А., *Воспоставување на иконите и Издигнување на Чесниот крст во наосот на Кучевишките Свети Архангели*, Ниш и Византија I, Зборник радова, Ниш 2002, 245;

Сл. 5 а) Месец август, б) месец февруари, источна страна од северозападниот пиластер

шиот пример, на Запад се доминантни сцените со приказ на човек кој се грее покрај оган.³⁵

Сцените кои ги илустрираат месеците март и април се поставени една врз друга и се наоѓаат на јужната страна од североисточниот пиластер. Март (О МАРТНС) е претставен преку фигурата на младо момче со куса кафеава коса, облечен во темносина облека над која има кафеава долга туника и појас под градите. Момчето е седнато на клупа без наслон, додека со двете подигнати раце држи расцутени гранки/цветови, а заднината е исполнета со светли зелени и теракотни тонови (сл. 6).

Во западните примери со машка или женска претстава која во рацете држи гранки или цветови, симболизирајќи ја плодноста на земјата и цикличната регенерација на природата, најчесто се прикажува месецот април,³⁶ а март вообичаено илустрира кроење на овошките.³⁷ Инаку, март е

месецот кога започнува пролетта и месец на пролетната рамноденица (пролетен еквинокциј), така што илустрацијата сосема одговора на старите називи *цутар* и *летник*.³⁸ Положбата на рацете вперени нагоре во човековата потсвест се доживува како нешто позитивно, поволно и е поврзано со разденувањето/изгрејсонцето, растењето на билките и на човекот,³⁹ односно во овој случај со будењето на природата.

Месецот април (АПРНЛНС) добил илустрација на младо момче во темнозелена туника со окерен околувратник (сл. 7). Момчето со левата рака придржува јагне кое го заколува со ножот што му се наоѓа во десната рака како еден вид ритуален обред. Окерната заднина е исполнета со цветови кои наликуваат на растението наречено „мачкин цвет“ (*Clinopodium vulgare*).⁴⁰

Истата, *Кучевишкиот манастир Свети Архангели*, Скопје 2005, 101.

³⁵ Сп. Webster J.C., *nav. delo*, pl. XXI, XXVII, XXXI, XLII-XLIII, XIV, XLVII-XLVIII, L, LVIII, LIX-LXIII; Mane P., *nav. delo*, 258; Lobkova N., *nav. delo*, App. IV: 143-151.

³⁶ Poza Yagüe M., *nav. delo*, 32.

³⁷ Во пораните примери март се прикажува како

воин, а поретко и како пастир, в. Nachlili R., *nav. delo*, 192, 195, fig. VIII-8b. За западните примери, в. Lobkova N., *nav. delo*, App. IV: 152-161.

³⁸ Ристески С. Љ., *нав. дело*, 356, 367.

³⁹ За симболичкото значење на рацете, особено за фигури со кренати или спуштени раце, в. Чаусидис Н., *Митските слики*, 102-103.

⁴⁰ Šilić Č., *Šumske zeljaste biljke*, Beograd 1988, 140.

Сл. 6 Месец март, јужна страна од североисточниот пиластер

е прикажан и на метални предмети, особено свеќници со исламско-ориентално потекло.⁴⁶ Во западните календари месецот април поретко е илустриран на овој начин, како што е случајот со претставите од базиликата Св. Марко во Венеција,⁴⁷ во катедралата Санта Марија Анунцијата во Отранто, Италија⁴⁸ и во каталонскиот манастир Санта Марија де Рипол, Шпанија.⁴⁹ Во нашиот пример, за кој не изнајдовме паралели, постои можност преку ритуалниот обред да била визуелизирана идејата за Пасхалното јагне (Исход XII, 2-11) како основа и почеток на празникот на бесквасните лебови и на тој начин симболизирајќи ја духовната чистота.⁵⁰ Имено, старозаветната пасха се остварува во новозаветната Пасха преку распетието и воскресението, а Божје јагне е самиот Христос кој се жртвувал за сеопшто спасение (Исаиј LIII, 7-12) и кој ги прочистил гревовите на светот (Јован I, 29).⁵¹ Според Словенскиот месецослов, пак, април е месецот кој го носи називот *цвџтенъ* и/или *тревен*,⁵² што е доловено со растителните мотиви во заднината на сцената.

Најраните прикази на април како момче со јагне се наоѓаат во подните мозаици од припратата на гробниот параклис во Ел Хамам⁴¹ и „Салата А“ во Богородичиниот манастир (VI век), Беит Шан⁴² (Beth She'an / Scythopolis) – Израел,⁴³ дел од поден мозаик од Теба, Халкида, ран VI век (23rd Ephorate of Byzantine Antiquities),⁴⁴ како и во MS. Gr. DXL (XI век).⁴⁵ Овој месец како пастир

Следната композиција од Календарот е прикажана под месеците август и февруари на источната страна од северозападниот пиластер. Таа е откриена во текот на конзерваторските зафати и се смета дека станува збор за месецот јуни илустриран со две машки фигури.⁵³ Натписот не е зачуван, иако покрај двете фигури се забележуваат букви, така што сметаме дека преку неа всушност

⁴¹ Сп. Цветковић – Томашевић Г., *Рановизантијски подни мозаици – Дарданија, Македонија, Нови Епир*, Београд 1978, ск. 105.

⁴² За транскрипцијата на Беит Шан, што во литературата го среќаваме со различни називи меѓу кои најдоминантен е Бејсан, упатувам благодарност до Ронит Бергман, поетеса и Андреј Анастасов-Даскаловски, графичар – конзерватор во НУ НКЦ - Скопје.

⁴³ Цветковић – Томашевић Г., *нав. дело*, ск. 103; Nachlili R., *нав. дело*, 192, fig. VIII-8b; Hagan S., *Time, Memory, and Mosaics at the Monastery of Lady Mary*, Expedition Vol. 55, nr. 1 (2013), 39.

⁴⁴ *Transition to Christianity: Art of Late Antiquity, 3rd – 7th Century AD* (ed. Lazaridou A.), Byzantine and Christian Museum, Athens 2011, 96, fig. 35.

⁴⁵ За ракописот којшто се наоѓа во библиотеката на базиликата Св. Марко во Венеција, в. Webster J.C., *нав. дело*, pl. X.

⁴⁶ Сп. Rice D.S., *The Seasons and the Labors of the Months in Islamic Art*, *Ars Orientalis*, Vol. 1 (1954), 20-21.

⁴⁷ G. Rasetti, *Il calendario nell'arte italiana e il calendario abruzzese*, Pescara 1941, pl. 30.

⁴⁸ Ocariz Alzola J.L., *нав. дело*, 227, fig. 5.

⁴⁹ Pérez Arribas J.L., *нав. дело*, 15.

⁵⁰ В. Мирковић Л., *нав. дело*, 173.

⁵¹ Исто, 174.

⁵² Сп. Miklosich F.R., *Die slavischen Monatsnamen*, Wien 1867, 3; Бјелетић М., *нав. дело*, 111.

⁵³ Сп. Николиќ-Новаковиќ Ј., *нав. дело*, 76.

Сл. 7 Месец април, јужна страна од североисточниот пиластер

биле прикажани два месеци, односно јуни и јули (сл. 8). На левата страна е младо момче со куса кафеава коса и темноцрвена туника. Момчето е поднаведнато и врши некоја (земјоделска) работа, односно според остатоците на класјето тој жнее. Кон него е свртена другата машка фигура облечена во зелена туника и прикажана на десната половина од композицијата. Фигурата е наведната над кружно гумно со лопата во рацете, а целата заднина е теракотна.⁵⁴

Во познатите примери месеците јуни и јули вообичаено прикажуваат активности поврзани со жетвата на житните култури, што е воедно и еквивалент на нивните словенски имиња *жетвар*, *златец* и *српен*.⁵⁵ Јуни најчесто се претставува преку фигура која држи срп и сноп жито или како жнее.⁵⁶ Гумното служи пред сè за вршење на жито, а одвојувањето на зрното од класјето може да се врши и со млатење т.е. удирање со специјален вид алатки,⁵⁷ како што е насликано во месецот

⁵⁴ За оваа претстава е исказано мислењето дека изгледа како да ја гаси варта, в. Исто, 76.

⁵⁵ Гусев В. Е., *О реконструкции праславянскогo календаря (к проблеме этногенеза славян)*, Советская этнография, № 6 (1978), 135; Ристески С. Љ., *нав. дело*, 355; Бјелетић М., *нав. дело*, 110.

⁵⁶ Ocariz Alzola J.L., *нав. дело*, 229-232, fig. 8-9.

⁵⁷ За утилитарните, семиотичките и митолошките аспекти на гумното, односно неговото место во

јули од Журче. Инаку, чистењето на здраво-то семе од каколот од кој изникнува плевел е поучна случка која е претставена и во Параболата за гумното, каде Христос со лопата во рацете преку симболични споредби му ги објаснува на обичниот народ тајните на Божјото Царство, а тие споредбени поуки се значаен дел од богослужбите во текот на литургиската година.⁵⁸

Последна сцена која ја заокружува оваа одделна целина во тремот на црквата Св. Атанасиј Александриски на манастирот Журче е илустрацијата на месецот август (АВГУСТ[ОС]) кој-

што е многу загадочен. На темна заднина се прикажани две машки фигури од кои едната лежи на одар и во рацете држи некаков сад/поклопец. Покрај одарот другата фигура со подадени раце исто така му приложува сад/понадица (сл. 5а).

Во многубројните западни примери, август најчесто се прикажува со некоја земјоделска работа карактеристична за овој летен месец, но и за подрачјето.⁵⁹ За нашиот пример е исказано мислењето дека може да се доведе во врска со пренесувањето на моштите на архиѓаконот Стефан што се одбележува на 2/15 август.⁶⁰ Според иконографијата најблизок пример на овој од Журче е Календарот за 1465-1517 од Фиренца каде најне-

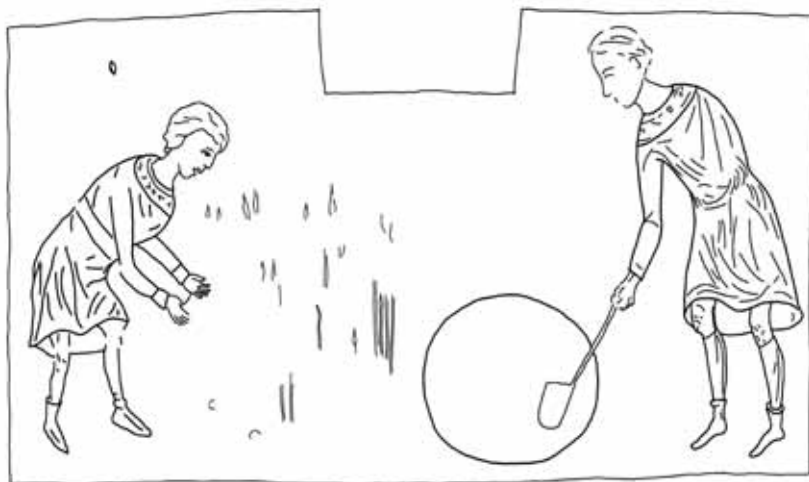
словенскиот митско-симболички и обредно-магиски комплекс, в. Чаусидис Н., *Митологизираното гумно во словенската традиционална култура – I*, *Studia Mythologica Slavica* 10, Ljubljana 2007, 83-104.

⁵⁸ Сп. Серафимова А., *Кучевшикиот манастир*, 93.

⁵⁹ Во западните примери доминираат претставите на месецот август со приказ на вршидба (Lobkova N., *nav. delo*, App. IV: 202-211), додека во MS. Gr. DXL и во исламската уметност август е прикажан преку фигура со чаша во раката која ја гаси жедта во топлите летни денови (Rice D.S., *nav. delo*, 21).

⁶⁰ Сп. Василиев А., *нав. дело*, 130-133. За откривањето и пренесувањето на моштите на светиот архиѓакон и првомаченик Стефан, в. Поповић Ј., *Житија светих за август*, Београд 1976, 23-30.

Сл. 8 Месеците јуни и јули, источна страна од северозападниот пиластер

вообичаена претстава е токму месецот август прикажан со фигура на лекар во посета на болен.⁶¹ Според житието на архиѓаконот Стефан, неговите мошти по пренесувањето добиле исцелителна моќ така што може да се претпостави дека сцената е инспирирана од некој западен пример, но е адаптирана на подрачјето, култовите и празниците кои тука биле почитувани и празнувани. Од друга страна, пак, според народните обичаи во одредени области празнувањето на завршената вршидба започнува со месење обреден леб што се приготвува од новото жито и се раздава на гумното кај стожерот,⁶² а месецот август бил познат и под името *гумнар*.⁶³ Оттука, сцената можеби го илустрира чинот на раздавање обреден леб што следи по вршидбата прикажана во месецот јули, иако треба да се има предвид дека обредот со лебовите наречени „гумно“ често се практикувал и за време на бадниковата вечер.⁶⁴

Од останатите содржини во тремот ги издвојуваме четирите одделни претстави на животните

⁶¹ Во Фирентинскиот календар кој денес се наоѓа во Британскиот музеј во Лондон, на еден лист во две вертикални колони се прикажани месеците во медалјони придружени од зодијачките знаци и сончевите зраци. За месецот август е искажана претпоставката дека ваквиот приказ го одразува фактот што Девицата, којашто е зодијачки знак на овој месец, е владеена од Меркур, патрон на лекарите, в. Lippincot K. with Eco U., Gombrich E.H. and others, *nav. delo*, 68, il. 58.

⁶² Сп. Светиева А., *Стожерот како култно место и домашен дрвен идол во обредите, обичаите и верувањата кај Македонците*, Народното творештво на почвата на Македонија, кн. 6, МАНУ, Скопје 1997, 53-63.

⁶³ Ристески С. Љ., *нав. дело*, 356.

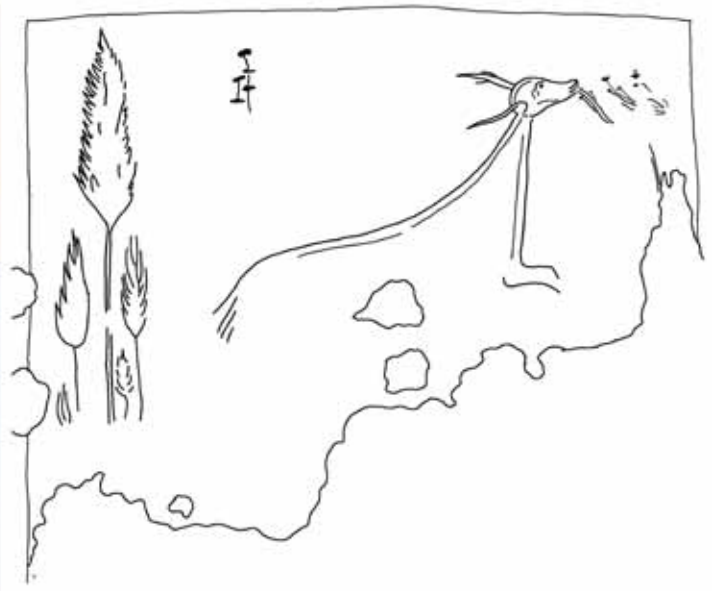
⁶⁴ Светиева А., *нав. дело*, 57; Чаусидис Н., *Митологизираниот гумно во словенската традиционална култура – II*, *Studia Mythologica Slavica* 11, Ljubljana 2008, 78. За обредниот леб/погача како супститут на земјата, значењето и посредничкиот елемент, в. Истиот, *Космолошки слики*, Т. 1, Скопје 2005, 127.

насликани на окерна заднина кои како чувари на влезот во црквата се наоѓаат во првата зона на столпците. На јужната страна од југозападниот столбец е прикажан елен. Претставата е оштетена и избледена, но се чини дека еленот јаде листови од гранките пред него (сл. 9). Следна е претставата на лав насликан на западната страна од истиот столбец (сл. 10). На западната страна од северозападниот столбец има животно кое наликува на куче (сл. 11). Четвртото животно е мечка кое е прикажано на северната страна од северозападниот столбец и е единствената претстава од животните со зачуван натпис (МЕЧКА) (сл. 12). Насликани како кротки животни со елегантни движења, тие се прикажани во природен амбиент што асоцира на рајски предел, какво што е и самото опкружување во кое се наоѓа манастирот.

Животните имаат значајно место во религиозната уметност, прикажани во рамките на некоја композиција, самостојно или како декоративен мотив, честопати носејќи различни симболични асоцијации и алегории.⁶⁵ Уште од создавањето

⁶⁵ Boehm Drake B., Holcomb M., *Animals in Medieval Art*, Heilbrunn Timeline of Art History. New York:

Сл. 9 Елен, јужна страна од југозападниот столбец

на светот кога Адам им дава имиња на животните во Едемската градина (Битие II, 19-20),⁶⁶ тие се во постојан контакт и интеракција со луѓето, што се потврдува со/преку нивното често спомнување во Светото писмо и нивното вклучување во христијански контекст.⁶⁷ Едно од најпознатите дела со богата колекција на описи и интерпретации на животните и птиците е „Физиологот“ (*ὁ Φυσιολόγος*) од ок. II век.⁶⁸ Како еден вид развиена дополна е популарната средновековна книга на сверовите, наречена „Бестиариј“ (*Bestiarium*) којашто

содржи мноштво прикази на животните со јасен визуелен јазик и разбирливи морални поуки.⁶⁹

Според двете наведени дела, еленот е непријател на змијата што добива еднакво значење со Христовата победа над злото.⁷⁰ Еленот е присутен во визуелната интерпретација на 41 (42) Псалм,⁷¹ како и во Визијата на св. Евстатиј Плакида,⁷² а тој е симбол и на аскетизмот/подвижништвото, благочестието, чистотата и благородништвото.⁷³ Во архаичните култури, особено во предисториските ловечки култури каде еленот имал важна улога како стопански ресурс, тој е еден од најчестите небески и соларни симболи. Симболичката врска меѓу еленот и небото може да се изнајде во ци-

The Metropolitan Museum of Art, 2000–. http://www.metmuseum.org/toah/hd/best/hd_best.htm (originally published October 2001, last revised January 2012), (посетено на: 06.06.2015); Moraitou M., *Animal motifs, Byzantium and Islam: Age of Transition, 7th-9th Century* (ed. Evans H.C., with Ratlif B.), Metropolitan Museum of Art (2012), 172-174.

⁶⁶ Maguire H., *Earth and Ocean*, 58-59; Истиот, *Adam and the Animals: Allegory and the Literal Sense in Early Christian Art*, DOP 41 (1987), 363-373; Mavroska V.V., *Adam and Eve in the Western and Byzantine Art of the Middle Ages*, PhD diss., Goethe University in Frankfurt (Main) 2010, 92-99.

⁶⁷ Brnčić J., *Životinje u Bibliji i biblijskoj duhovnosti*, Kulturni bestijarij (urednice: Marjanić S., Zaradija Kiš A.), Zagreb 2007, 53-79.

⁶⁸ Сп. Strzygowski J., *Der Bilderkreis Des Griechischen Physiologus, Des Kosmas Indikopleustes Und Oktateuch, Nach Handschriften Der Bibliothek Zu Smyrna*, Leipzig 1899, passim; Armistead M.A., *The Middle English Physiologus: A Critical Translation and Commentary*, MA thesis, Blacksbury 2001, 3-8; Stoykova A., *The Slavic Physiologus of the Byzantine Recension: Electronic Text Edition and Comparative Study*, 2011, Aspide/Second translation, Г: 153 (<http://physiologus.proab.info/version1/?re=21>), (посетено на: 09.06.2015).

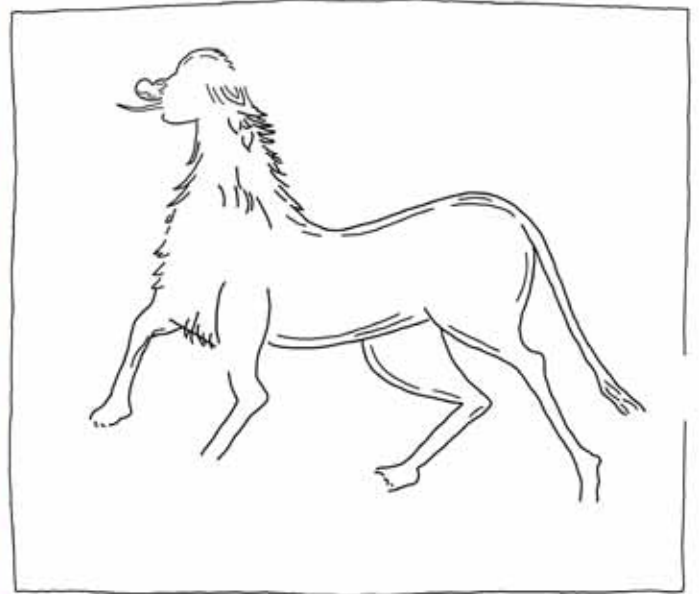
⁶⁹ James M.R., *The Bestiary, History: The Quarterly Journal of the Historical Association*, No. 61, Vol. XVI, London 1932, 1-11; *The Medieval Bestiary: Animals in the Middle Ages* (ed. Badke D.): <http://bestiary.ca/intro.htm> (посетено на: 09.06.2015).

⁷⁰ Сп. Hulme E.F., *The History, Principles and Practice of Symbolism in Christian Art*, London 1891, 176-177.

⁷¹ Димитрова Е., *Четириесет и првиот Давидов псалм – иконографска парадигма на христијанската антика*, Патримониум.МК 1-3, Скопје 2007, 67-68; Tutkovski M., *The symbolic messages of the mosaics in the Southern Basilica at Plaošnik in Ohrid*, Ниш и Византија XII, Ниш 2014, 129-141.

⁷² За потеклото, значењето и иконографијата на Визијата на св. Евстатиј Плакида, особено преку примерот од Шишевскиот манастир, види кај: Серафимова А., *Прилог кон проучувањата на една сликарска работилница од 30-тите години на 17 век*, Културно наследство 24-25/1997-98, Скопје 1999, 55-56, сл. 25.

⁷³ Багдасарян В.Э., Орлов И.Б., Телицын В.Л., *Символы, знаки, эмблемы: Энциклопедия*, Москва 2005, 893-895.

Сл. 10 Лав, западна страна од југозападниот столбец

кличното растење и отпаѓање на роговите што се вооедначува со годишниот циклус.⁷⁴

Лавот како симбол на моќ и сила има три главни карактеристики со свои значења кои во христијанската алегија се поврзуваат со Христос. Имено, лавот се искачува и се симнува од највисоките места, како што Христос се вознесува на небото и слегува во пеколот. Втората карактеристика на лавот е што тој ги оживува мртвите младенчиња по третиот ден од раѓањето, како што Христос воскреснува. Третата природа на лавот кој спие со отворени очи се поистоветува со Христос Недремано око кој спие, а е вечно буден.⁷⁵ Во истоимената композиција лавот е често присутен како алузија на Христовата смрт и воскресението,⁷⁶ а тој е симбол и на евангелистот Марко,⁷⁷ додека

⁷⁴ Сп. Sax B., *The Mythical Zoo. An Encyclopedia of Animals in World Myth, Legend & Literature*, ABC-CLIO 2001, 142; Чаусидис Н., *Космологијски слики*, Т. 1, 345-346, 357.

⁷⁵ Сп. Strzygowski J., *nav. delo*, 12-13; *Physiologus: A Metrical Bestiary of Twelve Chapters by Bishop Theobald* (translated by Rendell A.W.), London 1928, 57-58; За значењето на лавот и неговото место во митовите, легендите и уметноста, в. Cirlot J.E., *A Dictionary of Symbols*, London 2001, 189-190; Sax B., *nav. delo*, 173-177; Багдасарјан В.Э., Орлов И.Б., Телицын В.Л., *нав. дело*, 5, 672-678.

⁷⁶ За композицијата Недремано око во која е вклучен и лавот, в. Машник М.М., *Манастирот Ореоец*, Скопје 2007, 60-61 (со постара литература). Лавот понекогаш се слика и во композицијата Св. Зосима ја причестува св. Марија Египетска, којшто според хагиографските описи го ископал гробот на светителката, в. Серафимова А., *Кучевишкиот манастир*, 212, заб. 46.

⁷⁷ *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog*

според визијата на пророкот Данил (VII, 4-8) лавот заедно со мечката се симболични претстави на две од четирите пагански царства.⁷⁸ Не треба да се изостави ниту фактот дека лавот е петтиот зодијачки знак којшто ги опфаќа летните месеци јули и август.⁷⁹

Кучињата кои ретко се споменати во Библијата и тоа во негативен контекст,⁸⁰ истовремено се и симбол на будност и верност. Тие се едни од првите припитомени животни, чувари на домот, на стадото, придружници на ловот, а покрај бројните карактеристики и различните верувања кучињата се сметани и за хтонски животни поврзани со месечината, ноќта и смртта.⁸¹ Произлезено од хагиографските текстови, една од четирите варијанти на прикажување на св. Христофор е и неговата претстава како кинокефал, односно како песоглав светител.⁸² Една од карактеристиките на кучето

kršćanstva (uredio: Badurina A.), Zagreb 1979, 402-403, 426-427.

⁷⁸ Сп. Серафимова А., *Семиотичка анализа и поствизантиски паралели на Страшниот суд во кучевишките Свети Архангели*, Културно наследство 28-29/2002-03, Скопје 2004, 178.

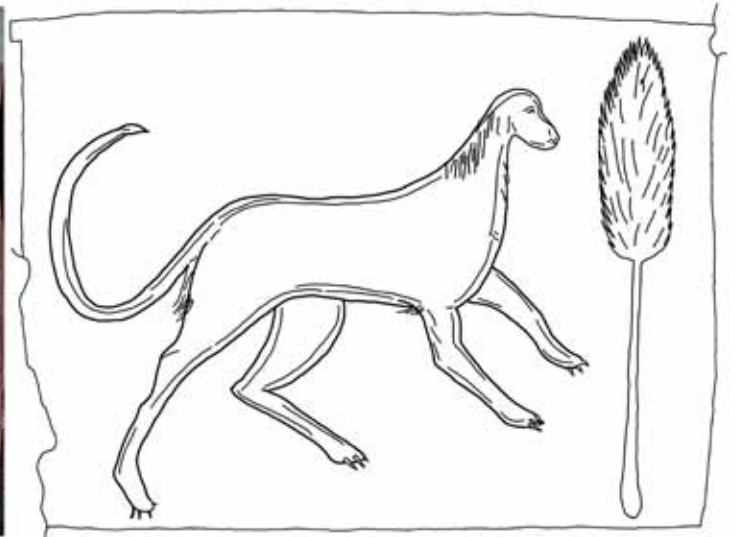
⁷⁹ Андреева В., Куклев В., Ровнер А., *Енциклопедија. Симболи, знаци, емблеми*, Москва 2004, 279-280.

⁸⁰ Cohen S., *Animals as Disguised Symbols in Renaissance Art*, Leiden – Boston 2008, 136-142; Berković D., *Beware of the Dogs: The Position and Role of Dogs in Biblical Discourse*, International Journal of Literature and Arts, Vol. 3, No. 1 (2015), 7-11.

⁸¹ Sax B., *nav. delo*, 85-94.

⁸² Ѓорђевић И.М., *Свети Христофор у српском зидном сликарству средњег века*, Зограф 11, Београд

Сл. 11 Куче, западна страна од северозападниот столбец

да си ги заздрави раните по пат на лижење е сфатена како алегорија на моќта на покајничкото исповедување преку кое се искупуваат гревовите.⁸³ Инаку, претставата на кучето од Журче кое наликува на ловечката раса хрт се наоѓа во близина на месецот ноември, каде исто така се прикажани две ловечки кучиња.

Мечката сметана за страшно, но воедно и свето животно има различни карактеристики, а одиграла особено голема улога во симболиката на северно-европските народи. Како лунарно животно познато по хибернацијата во зимскиот период, таа во нашиот пример е насликана во близина на месеците декември и јануари. Младенчињата кои се раѓаат на зима се без форма, додека мајката лижејќи ги обликува,⁸⁴ како што вербата во Бога ги обликува верниците.⁸⁵ Мечката на тој начин најчесто се прикажува во ракописите, а најверојатно така била насликана и во Журче.

Во нашиот пример животните покрај веројатната профилактиска улога, би можеле да се доведат и во корелација со календарскиот циклус како некој вид персонификација на четирите годишни времиња, иако не најдовме на сродни примери.⁸⁶

1980, 63; Ѓорѓиевски Д., *Култот на свети Христофор во Македонија*, Патримониум.МК 3-4, 5-6/2008-2009, Скопје 2009, 117-119; Стошиќ Љ., *Култ светог Христофора Кинокефала на Балкану*, Патримониум.МК 7-8, Скопје 2010, 393-401.

⁸³ Сп. *The Medieval Bestiary*: <http://bestiary.ca/beasts/beast181.htm> (посетено на: 18.10.2015).

⁸⁴ Ashton J., *Curious Creatures in Zoology*, London 1890, 105-121; Schrader J.L., *A Medieval Bestiary*, The Metropolitan Museum of Art Bulletin, v. 44, no. 1 (1986), 22.

⁸⁵ Сп. *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike*, 431.

⁸⁶ Четирите годишни времиња се најчесто персонифицирани со женски фигури со накит и разновидни

* * *

Целокупното сликарство на манастирскиот храм во Журче (1617 и 1621/22) ги поседува стилските и иконографски одлики на сликарството од XVII век и се смета за дело на линотопски зографи,⁸⁷ а постои можност да станува збор за локални сликари кои работеле под нивно силно влијание, односно биле нивни воспитаници. Според стилската анализа, сликарството во тремот се атрибуира на главниот мајстор од наосот кој се претставил како мошне искусен автор.⁸⁸

За Календарот од тремот на манастирот Журче во науката преовладува мислењето дека е настапат под влијание на западните модели.⁸⁹ Според

атрибути или фигури кои вршат одредена активност типична за сезоната, додека нивното претставување како животни е покарактеристично за кинеската и јапонската уметност, в. Hall J., *Dictionary of Subjects and Symbols in Art*, New York 1974, 129-130; Werness H.B., *The Continuum Encyclopedia of Animal Symbolism in World Art*, Continuum International Publishing Group 2006, 94.

⁸⁷ Сп. Николиќ-Новаковиќ Ј., *нав. дело*, 83, 90.

⁸⁸ Исто, 85.

⁸⁹ Како можен посреднички извор на инспирација се сметаат сцените од Календарот во Хрвоевиот мисал од 1407 година, изработен за босанскиот бан Хрвое Вукчиќ, а наменет за католичката служба во Далмација, иако тие се со сосема поинаква ликовна осмисла, многу блиска на западните примери, в. Jagić V., Thalloszy L., Wickoff F., *Missale glagoliticum Hervoeae ducis spalatensis, Vindobonae/Wien* 1891, 17-21, 119-120, fig. 7-10; Харисијадис М., *Словенски ракописи у библиотеци Сараја у Цариграду*, Старинар Н.С., књ. XV-XVI/1964-1965, Београд 1966, 152-153.

Сл. 12 Мечка, северна страна од северозападниот столбец

нашите согледувања и особено со компаративните проследи на познатите западни примери, сцените од календарскиот циклус се со поинакви композициски решенија и концепција. Западно-то влијание може да се сведе на малиот формат на сцените, како и на извесните иконографски решенија и декоративни елементи во нив коишто потсетуваат на илуминации, што ќе рече дека зографот можеби имал увид во некој ракопис со западна провениенција, но не треба да се исклучи ниту угледувањето во ранохристијанските мозаици, а ниту влијанието од исламската уметност.⁹⁰

⁹⁰ За исламските влијанија врз сценскиот ентериер и екстериер кои се најчесто со декоративен карактер, изразени преку сликаните архитектонски и пејзажни елементи, вклучувајќи ги и примерите од Журче, в. Се-

Во приложничкиот натпис испишан околу калотата, покрај трудот на игуменот на манастирот, јеромонахот Венедикт, се спомнува дека православните христијани кои го потпомогнале градењето на тремот го дарувале храмот со парични средства (аспри), богослужбени предмети (чаша, книга, епитрахил), ниви, лозје и добиток (овци, кози, говеда). Натписот продолжува во квадратно-

рафимова А., Спахиу Ј., *Нова власт – друга вера – прилог проучавању исламских утицаја на поствизантијску уметност*, Саопштења 45 (2013), 173-176, сл. 9; Истите, *Нова власт – друга вера: исламски влијанија во поствизантското сликарство во османска Македонија*, Сборник в чест на 80-годишнината на професор прото-презвитер д-р Николай Шиваров, Универзитетско издателство „Св. св. Кирил и Методиј“, Велико Трново 2014, 306-309, сл. 9.

то поле над северниот лак каде се наведува дека манастирот поседувал пространи ниви, ливади и полиња од кои некои давале ливан/темјан, како и коњи за влечење два плуга.⁹¹ Овие податоци укажуваат дека примарни дејности на тамошното население, вклучувајќи ги и монасите од манастирот, биле земјоделството и сточарството, што е една од можните причини за вклучување на календарот во сликарската програма на тремот. На тој начин сцените (би) добиле функција на сиден календар за пресметување на времето и организирање на обичајно-обредните и стопанските активности, наменет за монасите и за верниците во една прилично профанизирана варијанта. Токму

профаниот карактер е една од главните причини што оваа целина не добила свое место во православните црковни кругови, што го прави Календарот од Журче исклучителна и единствена појава кај нас, но и во поширокиот регион.

Сложената идејно-тематска целина во тремот на манастирот Журче е веројатно осмислена со удел на јеромонахот Венедикт, додека зографот успеал вешто и досетливо да создаде впечатлива сликарска програма и особено оригинален утилитарно-сакрален календарски циклус произлезен од народната традиција, култовите, црковните празници, разните ритуални обреди и обичаи.

---

⁹¹ Сп. Ѓоровиќ-Љубинковиќ М., *нав. дело*, 156; Василиев А., *нав. дело*, 120; Николиќ-Новаковиќ Ј., *нав. дело*, 61; Гергова И., *Поменици от Македонија в български сбирки*, София 2006, 65.

---

* *Потекло на илустрациите*: Владимир Јанчевски, Мишко Тутковски, Јехона Спахиу; *скици*: Јехона Спахиу.

Jehona SPAHIU

THE CALENDAR CYCLE AND THE FOUR ANIMALS DEPICTED IN THE PORCH OF MONASTERY OF ZHURCHE

Summary

In the thematically and iconographical complex painterly program in the porch of the church St. Athanasius of Alexandria at the Monastery of Zhurche, painted in 1621/22, the Calendar cycle is included. Greater parts of the lower zones were covered with lime, and after their removal new contents were discovered.

The remarkable Calendar cycle is a unique example in our country, but also in the region, unlike its many representations in different media in Western art as one of the favorite themes, where months of the year are often accompanied by zodiac signs. Examples from Western art usually begin with January, that is not the case with the Calendar in Monastery of Zhurche, which according to its disposition and according to the Byzantine calculation of the beginning of the year it starts in September. Calendar scenes from Zhurche are represented by one protagonist who performs particular activity, except August and October which are depicted by two figures. Although some of the scenes are damaged/faded and their inscriptions are not preserved, May is missing and obviously it was not included at all, while the most enigmatic is the illustration of August.

Of the remaining contents in the porch we single out the four animals: stag, lion, dog and bear, painted in the first zone of pillars as guards at the entrance to the church. Depicted as tame animals with elegant movements, they are presented in a natural environment which resembles the Garden of Eden, as is the very surrounding in which the monastery is located. Here the animals despite their possible prophylactic role could be brought in correspondence to the calendar cycle as a kind of personification of the four seasons, although we did not encounter similar examples.

According to scholars an opinion prevails that the Calendar from the porch of Monastery of Zhurche is created under the influence of Western models.

Meanwhile, according to our observations, especially with comparative analysis of the noted Western examples, the scenes of the Calendar cycle show different compositional conception. The Western influence can be reduced to the small size of the scenes, as well as particular iconographic and decorative elements that resemble illuminations, which is to say that the painter may have had insight into a manuscript with Western provenance, but we should not exclude any emulation in early Christian mosaics, nor the influence from the Islamic art.

In the donor's inscription around the calotte of the porch, despite the efforts of the head of the monastery, hieromonk Benedict, it is mentioned that the Orthodox Christians who made possible the construction of the porch and the paintings, donated various objects, fields, vineyards and livestock, but the inscription also refers to the monastery's estates. These data suggest that primary activities of local residents including monks from the monastery were agriculture and livestock, which is one of the possible reasons for inclusion of the calendar in the painting program of the porch. Thus scenes (would) acquire function of a wall calendar to calculate the time and for organizing customary rites and economic activities intended for monks and believers in a rather profane variant. The profane character is one of the main reasons that this theme was not given appropriate place in the Orthodox Church circles, making the calendar in Zhurche exceptional and unique phenomenon in our country, but also in the wider region.

The complex thematic and iconographic concept in the porch of Monastery of Zhurche is probably conceived by the hieromonk Benedict, while the painter skillfully and ingeniously managed to create a remarkable painterly program and particularly original utilitarian-sacral Calendar cycle derived from folk tradition, cults, church feasts, various rituals and customs.